

PRVNÍ VOJENSKÉ A EKONOMICKÉ MAPOVÁNÍ NA SLOVENSKU

Die erstmalige, vor 200 Jahren ausgeführte militärische Landesaufnahme der jetzigen Slowakei ist bis heutzutage eine gesuchte Quelle von historisch-geographischen Informationen geblieben. Es wurden daher hievon für Tschechoslowakei Lichtkopien besorgt und Zweck dieses Artikels ist die Bekanntmachung der Geographen und der anverwandten Facharbeiter mit dem Umfang und Inhalt dieses Fonds.

Zásluhou a nákladem Ústřední archivní správy byly z Rakouského státního archivu ve Vídni objednány fotografické negativy všech hlavních mapových souborů tzv. I. vojenského mapování pro naše země a z nich byly již pořízeny kontaktní kopie vyhovující studijním potřebám; kromě toho dovolují tyto negativy zvětšování až do původní velikosti, takže plně nahradí originální, u nás skoro neznámé a zcela nevyužité originální kresby. Fondy I. vojenského mapování byly po dlouhou dobu chráněny jako státní tajemství,¹ pro naše země nebyla z nich odvozena žádná přehledná mapa a na soudobou kartografickou tvorbu neměly žádný vliv, ale dnes — bezmála po 200 letech — jsou hledaným pramenem historickogeografických informací, které nejdnou potřebuje i dnešním řešením různých hospodářských problémů.

Abychom přispěli ke správnému hodnocení a využití tohoto fondu, seznamujeme tímto článkem naše geography s jeho nejméně známou a nadto komplikovanou částí, totiž s mapovým zobrazením Slovenska. Poněvadž v Uhrách bylo s vojenským mapováním spjato ekonomické mapování těsněji nežli v českých zemích, upozorňujeme i na tuto druhou akci, poněvadž stále ještě lze očekávat, že budou nalezeny mapové operáty, které by měly nemenší vědeckou i praktickou cenu.

První soustavné vojenské mapování habsburských zemí, zvané obyčejně *mapováním josefským*, ač bylo z valné části vykonáno již za Marie Terezie, pokračovalo podle toho, jak byly země ohroženy nepřátelskými vpády. První přišly na řadu české země jako očekávané jeviště rakousko-pruských střetnutí. K mapování severouherských žup došlo až po ukončení mapování v Čechách a na Moravě r. 1769.

Přehled územního rozsahu josefských vojenských mapování podáváme v tabulce a obr. 1. Pokud v poznámkách k seznamu není uvedeno jiné měřítko, mají tyto soubory tzv. *jednoduché vojenské měřítko 1:28 800*, při němž 400 vídeň. sáhů nebo 1000 kroků bylo zmenšováno na délku 1 vídeň. palce. Každá sekce těchto souborů má rozměr 24" x 16" (*višeň. palců*), tj. 632 x 421 mm.

Jak již bylo uvedeno, začalo *mapování severouherských žup* r. 1769. Při této příležitosti mělo být znovu zmapováno území Marmaroše, které bylo zobrazeno už předtím, poněvadž bylo ohroženo tatarským vpádem a měla tu být zřízena pohraniční vojenská strážní oblast. V hraničním pásu uhersko-haličském vedl práce pplk. von

¹ Signatury těchto souborů v mapovém oddělení býv. Válečného archivu (K.A.Ktn.Abt.) jsou uvedeny v poznámkách k příslušným místům.

Obr. 1. Rozsah I. vojenského mapování z let 1763—1785 (silně ohraničená území s pořadovými čísly zemí podle následující tabulky; čárkovaně vymezené území bylo mapováno v širším období 1749—1854).

Tabulka 1
Hlavní soubory I. vojenského mapování

Země	Mapováno r.	Počet listů	Poznámka
1. Slezskeo	1763	40	1
2. Čechy	1764—1767	273	2
3. Morava	1764—1768	126	3
4. Marmaroš	1766—1768	63	4
5. Spiš	1769	78	5
6. Horní Uhry	1769—1772	104	4
7. Temešvářský banát	1769—1772	208	
8. Sedmihradsko	1769—1773	280	6
9. Horní Rakousy	1769—1772	78	7
10. Rakouské Nizozemí	1770—1777	275	8
11. Dolní Rakousy	1773—1781	122	
12. Bukovina	1773—1776	72	9
13. Chorvatské pohraničí	1774—1775	25	
14. Karlovacký generalát	1775—1777	79	10
15. Halič a Vladiměřsko	1779—1783	413	11
16. Slavonský generalát	1780—1781	51	
17. Pohraničí něm. banát. pluku	1780—1781	33	
18. Pohraničí val. illyr. pluku	1780—1784	47	
19. Varaždínský generalát	1781—1782	26	
20. Slavonsko	1781—1783	66	
21. Horní Uhry	1782—1784	117	
22. Uhry	1782—1785	963	
23. Chorvatsko	1783—1784	71	
24. Vnitřní Rakousko	1784—1787	250	12
25. Tyrolsko	1787	—	13

- 1 R. 1780 revidováno nebo nově mapováno 30 listů;
- 2 v letech 1778—1781 revidováno nebo nově mapováno 143 listů;
- 3 v letech 1778—1781 revidováno nebo nově mapováno 40 listů;
- 4 při mapování Uher 1782—1785 přepracováno;
- 5 1:14 400; kromě toho též v měřítku 1:28 800 na 28 listech;
- 6 r. 1776 doplněno 103 listy moldavského a valašského pohraničí;
- 7 z toho Innská čtvrtí (14 listů) až r. 1778;
- 8 1:11 520; r. 1778 vydána tiskem redukovaná mapa 1:86 400, t.j. v měřítku Cassiniovy mapy Francie;
- 9 1:57 600; později překresleno na 1:28 800;
- 10 v letech 1791—1794 rozšířeno na 90 listů;
- 11 z toho 28 listů Sandeckého distriktu mapováno již 1770—1771 pplk. Seegerem;
- 12 Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Goricko, Istrie, Terst atd.;
- 13 nařízeno jen spěšně přeměření, ale téhož roku odvoláno; první mapování Tyrol s Vorarlberskem a Lichtenštejnskem bylo vykonáno až 1801—1821 a patří až do serie II. vojenského mapování; v období I. vojenského mapování nahraňuje úřední mapu práce P. Anicha a Bl. Huebera z let 1760—1769 a tiskem vydaná redukce 1:103 800 z r. 1774.

Motzel až do své smrti r. 1771 a po něm převzal řízení práce mjr. Steinbacher, který předtím pracoval v Temešvářském banátu. Mapování zasáhlo území župy Oravské, Liptovské, Spišské, Šarišské, Zemplínské, Užské, Berežské, Trenčinské a Turčianské.

Výsledkem jsou čtyři mapové soubory:

1. *Original-Aufnahme von Oberungarn; umfasst das Árvaer, Liptauer, Zipser, Sároscher, Zempliner, Ungvárer und Bereger Comitát nebst südlichen Landesstrecke von Galizien Turka — Neu Sandec. Aufgenommen in den Jahren 1770—1772 unter der Direction des Oberstlt.v.Motzel.*² Je to 94 listů v měřítku 1:28 800, zobrazujících severouherské pohraničí od Jablunkova až po marmarošskou hranici; rozsah tohoto mapování a několika na ně navazujících fragmentů, na nichž je zachyceno střední Pováží od Krpelan po Belušu, je zakreslen v obr. 2.

2. *Original-Aufnahmskarte von Oberungarn; umfasst das Trencsiner, Turoczer und Árvaer Comitát. Aufgenommen in den Jahren 1770—1772 unter der Direction Oberstlt. v.Motzel,*³ obsahující 10 listů 1:28 800, na nichž jsou sestaveny výše zmíněné fragmenty.

3. *Aufnahmskarte des Sandecer District, des Árvaer, Liptauer, Zipser und Sároser Comitates; aufgenommen unter der Direction des Obristlt. Freih.v.Seeger im Jahre 1771,*⁴ skládající se z 28 listů v měřítku 1:28 800.

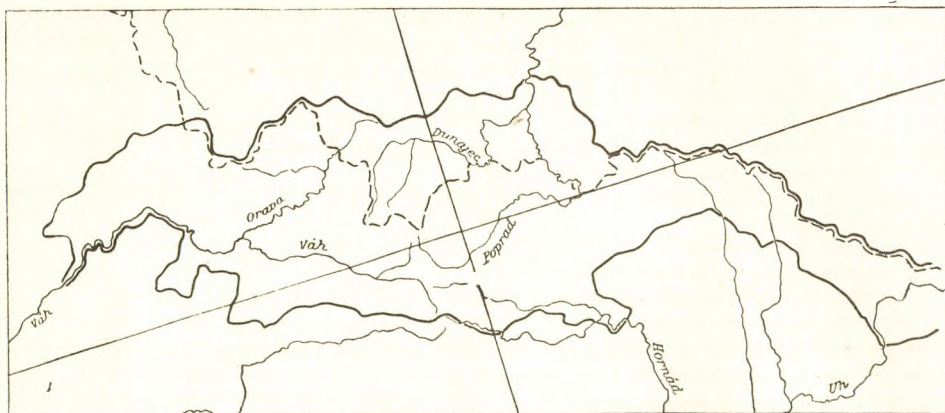
Podplukovník v.Seeger řídil také mapování Spišské župy a 13 měst daných v zástavu Polsku; je to mapa z r. 1769 ve dvojnásobném vojenském měřítku 1:14 400 o 74 listech:

4. *Mappa von der an Polen verpfändeten Herrschaft Lublau (St. Lubovňa) nebst dñen XIII Städten, ein jedes mit seinem zugehörigen territorio in ihrer Hatterung nach der Laage distincte unterschieden und mit gelber Farbe angezeigt, nebst dem um dieselbe liegenden grössten Theil des Zipser Commitats, auf allerh.k.k. Befehl im*

² K.A.Ktn.Abt. B IX a 540; fotokopie ve Státním ústředním archivu v Praze a v Kabinetu pro kartografii ČSAV.

³ K.A.Ktn.Abt. B IX a 541; fotokopie jako při pozn. 2.

⁴ K.A.Ktn.Abt. B IX a 542; fotokopie jako při pozn. 2.

Obr. 2. Rozsah I. vojenského mapování v severních Uhrách v letech 1769–1772 (šikmými čarami je naznačen směr sekčních rámců tohoto mapování).

*Sommer 1769 geometrice aufgenommen unter Direction Bar. Seeger von Durrenberg ObristLieut.vom Grossen General Staab.*⁵

Těchto 13 měst spolu se zámky St. Lubovňou a Podolíncem i s městečkem Hniezdne bylo r. 1417 dáno do zástavy Polsku, ale od Marie Terezie byly opět vykoupeny a podrženy jako korunní majetek. Tato města a panství měla vlastní jurisdikci a svého administrátora, jímž byl tenkrát uher. dv. rada v. Klobuschitzky. Kromě měst Spišské Belé, Lubice, Tvarožné, Ruskinovců, Vrbova, Matejovců, Stráže, Spišské Soboty, Velké, Popradu, Spišského Podhradí, Spišské Vsi a Spišských Vlachů je na těchto sekcích zobrazeno i území svobodných měst Kežmarku a Levoče, není však zmapován tzv. malý komitát, tvořený 10 panskými vesnicemi, které byly sídlem královských kopiníků (sedes 10 lanceatorum) a ležely v Levočském výběžku mezi Betlanovcemi a Abramovcemi. Klad listů tohoto podrobného spišského mapování a sem zasahujících listů ze souboru Nowy Sącz podává obr. 3.

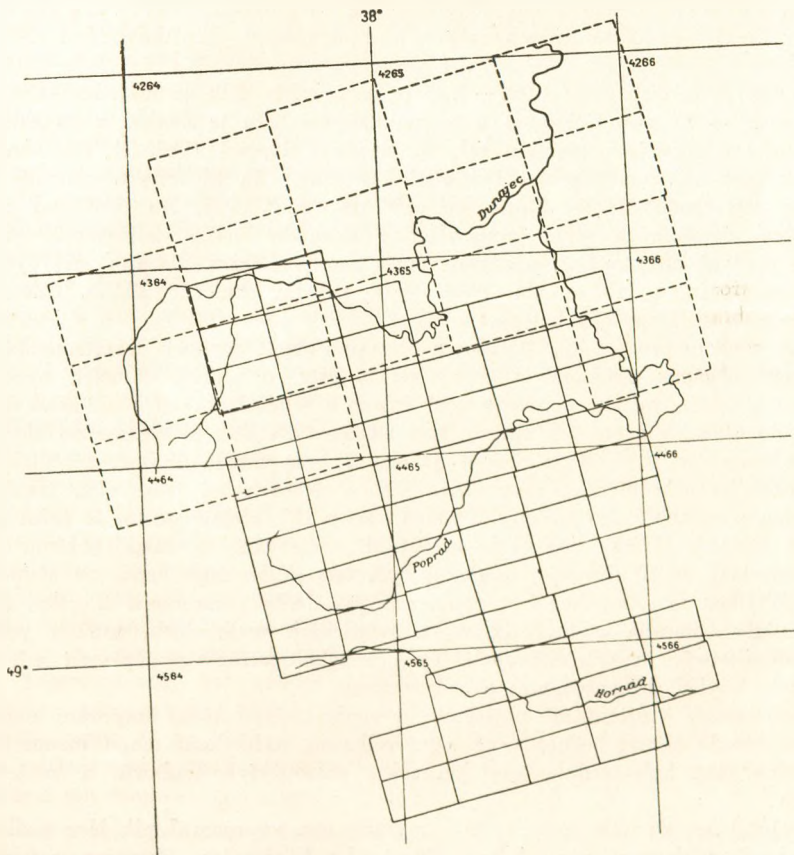
Mezi mapování horních Uher a soustavné mapování celé země zapadá časově řada prací, jejichž přehled byl uveden v tabelárním sestavení. Na Slovensku navazuje na uvedené severouherské soubory teprve mapování, které v letech 1782–1784 pořídil plk. Neu v rozsáhlém prostoru mezi Lučencem, Zvolenem, Žilinou, Trenčínem, Trnavou, Pezinkem, Novými Zámky a Balaž. Ďarmotami. Je to 117 sekcí 1:28 800, které byly v zápětí použity, „redukovány“ do jednotné, pro celé Uhry v letech 1782–1785 vytvořené mapy:

Original-Aufnahmskarte von Ungarn; aufgenommen unter Direction des Obristen Neu und Obristlt. Baron von Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782–1785. Je to 963 listů 1:28 800 a 7 svazků vojensko-geografického popisu.⁶

⁵ K.A.Ktn.Abt. B IX a 677; fotokopie jako při pozn. 2; jména spišských měst podle této mapy: Béla = Spišská Belá, Leibnitz = Lubica, Durlsdorf = Tvarožná, Risdorf = Ruskinovce (zaniklo), Mennersdorf = Vrbov, Matzdorf = Matejovce, Michelsdorf = Stráže p. Tat., Görgenberg = Spišská Sobota, Völk = Velká, Deutschendorf = Poprad, Kirchdrauf = Spišské Podhradie, Neudorf = Spiš. Nová Ves, Wallendorf = Spiš. Vlachy.

⁶ K.A.Ktn.Abt. B IX a 527; fotokopie jako při pozn. 2 a mapová dokumentace Výzk. úst. geod., topogr. a kartogr.

Listy tohoto definitivního zpracování jsou zachovány dvojmo: v originálech (Originalaufnahme) a v čistokresbách (Reinzeichnungskopie) zhotovených žáky vojenské akademie ve Vídenském Novém Městě. V originálních kresbách, které mají nad horními

Obr. 3. Klad listů Seegerova mapování Spiše 1:14 400 a přilehlých listů haličských 1:28 800 (distr. Nowy Sącz), pro srovnání vkresleny rámce speciálních map 1:75 000.

okrajem číslo sloupce (Col.) a sekce (Sect.), jméno mapujícího důstojníka, jeho vojenský útvar a rok mapování, jsou místy vkresleny trojúhelníkové sítě, k jejímž významu se ještě vrátíme. Čistokresby tyto čáry nemají; nadpisy jsou na jejich pravém okraji a jsou na nich také seznamy míst na sekci zobrazených a počty obyvatelů v nich. Výrazem „reduciert“ na hornouherských a marmarošských sekcích je vyjádřeno, že obsah byl překreslen z původních mapování (1769–1772) do jednotného formátu a kladu listů vnitrouherského mapování. Při druhé etapě byl zmapován prostor výše vymezený (větší část jihozápadního Slovenska) a naposled (1782–1785) zbytek, tj. Záhorská nížina, Ostrov i část středoslovenských a většina východoslovenských listů, které již nebyly „redukovány“ (překreslovány).

Na rozdíl od mapových souborů pro české země máme pro Slovensko zachovány

nejen všechny listy celouherského mapování (1782—1785), ale také soubory starší (1769—1772), pokrývající prostory vyznačené v obr. 2 a 3. Severní Čechy, severní Morava a celé rakouské Slezsko byly také nově mapovány a vykresleny po zkušenostech z války s Pruskem o bavorské dědictví, ale původní listy z let 1763—1768 pro sever českých zemí se nedochovaly a jsou nahrazeny rektifikovanými listy z let 1779—1793.

Na uherských sekcích z let 1782—1785 je narýsováno délkové měřítko 5000 Schritt = 1 Stunde = 5" (= 132 mm) a rozsah každého listu je 24 000 x 16 000 kroků. Klad listů pro Uhry je uspořádán tak, že první ze sloupců (Col. I.), číslovaných od západu k východu, zastihuje nejzápadnější část Uher; na Slovensko zasahuje teprve Col. V. a nejvýchodnější část Slovenska patří do Col. XXVII. Na rozdíl od českých, moravských a slezských sekcí jsou všechny slovenské sekce definitivního souboru přibližně správně orientovány, poněvadž směr zeměpisného meridiánu měl být všude pečlivě vyšetřován, a jak se zdá, bylo tohoto pokynu skutečně dbáno. Dnešní Slovensko je zobrazeno na 273 listech.

Mapové soubory pro Čechy, Moravu a Slezsko i starší soubory severouherské a haličské mají *chybnou orientaci*: všechny jejich listy, o jejichž rámcích bychom se snadno mohli domnívat, ač to nikde není řečeno a geografická síť není zakreslena, že zapadají do hlavních světových směrů, jsou stočeny. Zřetelně to vidíme na kladu listů spišského mapování (obr. 3) a rovněž do obr. 2 jsme zakreslili směr sekčních rámců severouherského pohraničního mapování. Rámce těchto sekcí jsou vůči zeměpisným poledníkům a rovnoběžkám stočeny k západu asi o 18°, zřejmě proto, že polní operáty byly při starších fázích uherských mapování orientovány k magnetickému severu. V poslední fázi, v *celouherském souboru*, byla tato *chyba napravena*. Se stejnou, byť menší odchylkou se setkáváme i v souborech pro Čechy, Moravu a Slezsko, ale tam nebyla nikdy opravena a tkví již v kartografických podkladech, totiž v použitých mapách Müllerových a Wielandových. Ty sice byly opatřeny zeměpisnou sítí, ale až dodatečně a chybně dimenzovanou a orientovanou.

Pro měřítkovou i orientační nejednotnost souborů josefských mapování nepodařilo se nikdy odvodit z map jednotlivých zemí celkovou přehlednou mapu monarchie. Do přehledných map byly redukovány jen sekce jednotlivých souborů, a to ještě jen některých.

Mapování Uher skončilo se r. 1785 a v témže roce vypracoval plk. Neu podle originálních sekcí přehlednou mapu *Kleine Charte des Königreichs Hungarn, reduziert im Viertelmas unter der Direction des Herrn Obrist von Neu im Jahr 1785* v měřítku 1:115 200.⁷ Je to obdoba malé mapy Království českého z r. 1769; pro Moravu a pro Slezsko taková přehledná mapa není. Poněvadž však tato mapa obsahovala mnoho vojenských údajů, nařídil císař Neuovi vyhotovit mapu menší (1:192 000) *Geographische Charte des Königreiches Hungarn...*,⁸ ale i tato mapa i mapy 10 nově zřízených uherských okresů (v témže měřítku) byly rozmnožovány jen rukopisně.

Hořejší zmínku o *měřítkové nejednotnosti* josefských souborů nebudeme podrobněji rozebírat, neboť se týká více map českých zemí než definitivního souboru uherského. Uvedli jsme již, že sekcím I. vojenského mapování byl zpravidla dáván rozsah 24" x 16" a že se do nich vešlo (při měřítku 1:28 800) zobrazení území o rozsahu $2\frac{2}{5} \times 1\frac{3}{5}$ rakouské míle. Nesprávným výkladem a přepočtem různých zemských mil

⁷ Nationalbibliothek Wien, sign. 1600.

⁸ K.A.Ktn.Abt. B IX a 528.

používaných v kartografických předlohách tohoto mapování na míle o délce 10 000 kroků se stalo, že do sekce I. vojenského mapování bylo vkreslováno území větší nebo menší; nápadné je to např. u sekci slezských, které zobrazují místo 220,98 km² skoro o 15 % více (251,85 km²) a nemají proto měřítko 1:28 800, nýbrž 1:30 746. Měřítkové diference, o nichž se tu zmiňujeme, postihují vždy celý soubor; při podrobnějším srovnávání s moderní mapou nacházíme místní deformace nejrůznějšího druhu, kterými se místní měřítko odchyluje od teoretického v různých směrech ještě mnohem podstatněji.

Pro posouzení pracovního postupu užitého při zakládání souborů I. vojenského mapování má konstatování jejich chybné orientace a měřítka význam, a to tím spíše, že o něm nemáme soudobé zprávy. Má důležitost i pro dnešní práci s těmito sekcemi, ale *nebrání využití těchto snímků*, neboť konstrukční chyby lze vylíčit a kresbu oddeformovat. Často toho není ani zapotřebí, poněvadž *hlavní cena josefských sekci tkví v jejich detailech*.

Položme si ještě otázku, co znamenaly tyto chyby v praxi před bezmála 200 lety. Skutečnost, že josefské sekce nejsou opatřeny zeměpisnou sítí, není zvláštností. Ani Cassiniho mapa Francie, ač je to dílo geodeticky založené, zeměpisnou sítí nemá. Nemají ji ani sekce II. vojenského mapování z 1. poloviny 19. století, takže snaha Jana Kryštofa Müllera, aby svoje mapy doplnil zeměpisnou sítí, a geodeticko-astronomické založení díla Samuela Mikoviniho nevyplývaly jistě z veřejného nebo dokonce vojenského zájmu, ale z ohledu na zvyklosti při vnějším vybavení zeměpisných map, a pokud jde o Mikoviniho již i z uvědomělého a soustavně zachovávaného vědeckého přístupu ke kartografické práci. Pro vojenské užití byla mapa orientovaná k magnetickému severu, a proto také v terénu snáze orientovatelná podle busoly vhodnější nebo alespoň vítanější než mapa orientovaná správně. Proto se asi v počátcích I. vojenského mapování nekladl zvláštní důraz na geografickou orientaci map, vlastnosti předloh se po této stránce nerevidovaly, ba často se na jejich existenci ani nebral zřetel. Teprve později byl položen požadavek, aby meridiální čáry byly v terénu vytýčovány astronomicky. Pokud jde o Slovensko musíme ještě dodat, že nic nenavědčuje tomu, že by bylo při vojenském mapování použito župních map Mikoviniho a jeho následovatelů; snad proto, že toto dílo zůstalo nedokončeno a nemohlo se stát podkladem pro mapu celých Uher.

Podkladem *celouherského* mapování byla *grafická triangulace* rýsovaná na velkých měřických stolech. Skupiny topografů pracovaly v poledníkových pásech, jejichž rovnoběžnost byla kontrolována astronomickým určováním meridiánu; vždy několik sekci poledníkové kolony je podepsáno týměž důstojníkem. K *překreslování obsahu* původních hornouherských sekci do tzv. redukovaných celouherských používali kartografové *trojúhelníkové sítě*, jejíž strany byly rovnoběžné se stranami trojúhelníků grafické triangulace nebo s čarami spojujícími význačné body napřed vynesené na mapovací listy. Na starší předloze byla narýsována obdobná sítí spojující identické body. Pro překreslování detailů byly tyto trojúhelníkové sítě dále zahuštěny, zpravidla dvěma soustavami čar rovnoběžnými se dvěma stranami základního trojúhelníka, takže jeho pole se rozpadlo na množství kosodélníků. Tímto způsobem byly transformovány starší předlohy do přesnějších novějších osnov nejen při I. vojenském mapování, ale ještě i mnohem později. Na originálech uherských sekci zůstaly po tomto způsobu tužkové čáry, o nichž jsme se již dříve zmínili.

Hned při zahájení I. vojenského mapování byly sice důstojníkům dány instrukce, co má být zobrazeno, ale nebylo předepsáno jakým způsobem. Každý mapující měl určitou volnost zařadit se podle vlastního vkusu; žádný značkový klíč neexistuje

a každý topograf upravoval si mapovou symboliku po svém. To platí hlavně o kulturách.

Zvlášť pečlivě měly být zakresleny *hranice*, aby nedocházelo k nedorozuměním. Na uherských listech jsou zemské, komitátní a distriktní hranice vykresleny různě přerušovanou čarou, konturovanou různobarevnými pruhy. Zakresleny jsou i hraniční kameny a jiná znamení. Síť *cest* je velmi hustá, vykreslená jednoduchými nebo dvojitými čarami přebarvenými hnědým pásem. Je vyjádřena sjízdnost a udržovanost cest a vztah k terénu (cesty v úvozech, na náspech a pod.), jsou vyznačeny celnice, mýta, výběrny mostného, převozného, poplatků za hnaní dobytka, poštovní a přepřahací stanice atd. Co nejbezpečněji a nejpresněji bylo mapováno *vodstvo*; zmínky o pramenech, pitné vodě a hloubce toků nacházíme hlavně ve vojensko-geografických popisech. Pro zobrazení *terénu* bylo použito perem i štětcecmi volně kreslené, v příkřejších svazích zkřížené šrafury, pro lesy černých stromčekových značek.

Obce jsou kresleny půdorysně, zděné budovy červeně, kdežto stavby ze dřeva, vepřovic a rákosí černě; význam a funkce budov stojících o samotě, jakož i provozoven a zařízení polního hospodářství, živočišné výroby, živností, továren, mlýnů, pil, hutí a hamrů, lázní a léčivých pramenů, vojenských zařízení atd. jsou popsány slovně.

Důležitým doplňkem sekcí jsou *textové* svazky zmíněných vojensko-geografických popisů. Podle příkazů Dvorní válečné rady z r. 1764 měl popis obsahovat: 1. vzdálenost jednoho místa od druhého (v hodinách nebo krocích), 2. údaje o hloubce, šířce, březích a přebroditelnosti řek, 3. údaje o stavu cest, 4. o lesích a cestách použitelných pro svoz dřeva, o terénních tvarech v lesích, o stáří a průchodnosti lesa, o močálech a slatinách a 5. o nich dále, zda se jimi dá projít nebo projet, zda a kdy vysychají atd; 6. o jezerech a rybnících, zda jejich voda se hodí k pití a napájení koní, zda jejich dno je písčité nebo bahnité a jaký prostor by z nich bylo možné zatopit, 7. u hlavních hor a výšin má být uvedeno, jak velké okolí z nich lze obhlédnout a konečně 8. má tu být informace o povšechném stavu cest, zvláště za nepříznivého počasí a údaje o všech pevných stavbách, kostelech, dvorech, mlýnech, stodolách a pod., zvláště pokud stojí při vstupu do obcí a ovládají okolí nebo, naopak, jsou odněkud ovladatelné.

Na začátku josefských mapování byly tyto popisy velmi obšírné; pro Čechy tvoří 19 svazků. Později se z nich slevovalo a byly uspořádávány *tabelárně*. Tak je tomu i při Uhrách, kde odpovědi na výše řečené požadavky jsou uspořádány do 12 sloupců.

Sekce I. vojenského mapování i vojensko-geografický popis jsou neocenitelným pramenem při studiu hydrografických, komunikačních, sídelních a hospodářských poměrů pro 2. polovinu 18. století. Jsou neméně cenné svým obsahem názvoslovným a je nepochybné, že toto kdysi vojenské dílo teprve využito bude, a jistě lépe než když se o ně zajímali prouští důstojníci, diplomati a špioni a král prohlásil „je ne regretterai point la dépense, mais d'en naverai plutôt, ce qu'on en demandera“.

Předeslali jsme, že I. vojenské mapování postupovalo v pořadí daném vojenskou a politickou situací. Bylo by však chybou, kdybychom celé toto mapování považovali jen za záležitost vojenskou. Tak tomu bylo v českých zemích a v severním uherském pohraničí, kde stát byl ohrožen. Na druhé straně zvětšoval se územní rozsah státu na jihu a na jihovýchodě a nově získaná a osídlovaná půda vyžadovala vyměření a osídlení.

Od samého začátku josefských mapování, která dala téměř všem habsburským zemím topografické mapy 1:28 800, *šlo také o mapování ekonomická*. která za Josefa II. nabyly význam mapování katastrálních. Ekonomické zájmy jsou zřejmé již z instrukce dané pro mapování v Marmaroši. Mapy měly být vyhotovovány ve dvou podobách:

v exempláři pro Uherskou dvorskou komoru mělo být jen to, co bylo z její strany žádáno, kdežto ve vyhotovení pro Dvorní válečnou radu mělo být i všechno ostatní. Ekonomický elaborát měl být oddělen od vojenské topografické mapy, která měla být držena v tajnosti. Názory na to, jak se má mapovat, se rozcházely, poněvadž se mělo sloužit dvěma pánům. Podle vojenského hlediska stačilo pro vojenské mapování jednoduché měřítko 1:28 800, kdežto pro ekonomické zobrazení nevyužitých, ale využití schopných krajín se doporučovalo měřítko čtyřnásobné. S hlediska ekonomického se žádalo měřítko až šestinásobné a odvozování vojenských map z těchto podrobných snímků.

Ekonomická mapování měla již za Marie Terezie největší rozsah v Banátu a později v Sedmíhradsku. Banátské mapování (1769), prováděné vojenskými a později i přizvanými civilními měřiči, bylo potom použito pro mapování vojenské. Potom následovala Vídeň (1770), Tyroly (1775) a Halič (1781), kde mapování bylo opět již jen ve vojenských rukách, poněvadž civilní mapování přicházelo mnohem draže.

Roku 1785 vydal Josef II. patent směřující k úpravě daní, podle něhož si měli sedláci sami změřit svoje pozemky za vedení přísežných inženýrů. Důstojníci k tomu měli dávat jen pokyny. V českých zemích, právě tak jako v Horních a Dolních Rakousích byl josefský katastr nebo-li i josefská přiznání (fasse) jen tabelárním soupisem, ke kterému jen zcela vyjimečně patřily i mapy.

Jiná byla situace v Uhrách, kde se pracovalo *většinou v měřítku osminásobném, tj. 1" = 50° čili 1:3600* a ekonomické mapování bylo zachyceno jednak na tzv. speciálních ekonomických plánech, na nichž byla zakreslena rozloha všech pozemků, rolí, luk, pastvin, vinic atd. nebo na tzv. individuálních ekonomických plánech, které přihlížely jen k pozemkům jednoho majitele.

Josefské měření půdy v českých zemích a skutečné ekonomické mapování v Uhrách bylo prováděno s největším možným urychlením, ale práce od začátku trpěla nedostatkem školených sil. Hned na začátku r. 1786 žádal císař, aby se v Uhrách u všech velitelství zjistilo, kteří důstojníci, kadeti a poddůstojníci pěších, jízdních a dělostřeleckých pluků už při mapování byli, nebo mají pro ně schopnosti. Jim na pomoc sehnal plk. Neu *civilní inženýry z Čech a Moravy* a rozdělil je do 10 nových uherských distriktů. V dubnu 1786 se konala v Pešti instruktážní cvičení pro súčasné inženýry, na začátku července byly instruovány obce a hned potom se začalo s mapováním — napřed v horách a v září a v říjnu v nižších polohách — vždy podle pokynů vrchních inženýrů, kteří předtím pracovali při mapování vojenském a jejichž jména známe i ze slovenských listů I. vojenského mapování, např. hejtman Dumont v nitranském distriktu, major Waldau v košickém aj.

Zatímco vojenští inženýři byli většinou Němci, nacházíme v seznamu civilních inženýrů z Čech a Moravy mezi jmény 153 osob mnoho měřičů, které známe z jiných prací u nás, např. Ant. Musila, Fr. Buriška, Ant. Züllicha, Felixe Schubarta, J. M. Wotkyho aj., kdežto mezi vojenskými osobami přidělenými této akci setkáváme se s 20letým Janem Lipským ze Sedličné, později proslulým slovenským kartografem.

Ekonomické mapování v Uhrách bylo přerušeno r. 1787 válečnými událostmi a *výsledky přišly z valné části na zmar*, když panovník před smrtí odvolal většinu svých reform, obnovil ústavu a správu uherských zemí tak, jak byla před nastoupením jeho vlády — tedy i župní zřízení ustavené v Uhrách na přechodnou dobu pěti předcházejících let. Župní úřady potom ničily spisový i mapový materiál této akce; přesto však není třeba ztrácet naději, že zbytky se ještě najdou i na Slovensku tak, jako se to stalo na různých místech v Maďarsku.

Přes krátkost doby, po niž byl josefský katastr vyhotovován, podařilo se za 4 roky ponejprv systematicky vyměřit všechny plodné hospodářské pozemky a reality podle daňových (katastrálních) území na ploše 207 370 km². Tento výkon umožnilo jedině současně nasazení civilních i vojenských měřičů a císařovo opatření, aby vojenští kartografové mohli nastoupit u katastru. Proto zastavil Josef II. vojenské mapování ve Vnitřním Rakousku (1785—1786) a v Tyrolsku.

I při nedostatcích, které josefský katastr měl, zůstalo toto dílo v platnosti jako základ pro výpočet daní. Pokud se k němu zachovaly mapové přílohy, pak jsou to vždy jen *nejednotné, individuálně pojaté snímky, které zůstaly bez odezvy na topografické zobrazení našich zemí*, jehož soubory byly dokončeny a z části dokonce ještě revidovány o několik let dříve. Zcela jiný poměr se vyvinul v 1. polovině 19. stol. mezi mapami stabilního katastru a II. vojenského mapování, alespoň v českých zemích, kde katastrální mapování předcházelo a vojenské z něho převzalo situační obsah.

Obstaráním fotografických kopií I. vojenského mapování, a to jak map, tak i vojensko-geografických popisů k němu, byl vytvořen *jeden z předpokladů pro studium změn přírodního i kulturního prostředí našich zemí, jež usnadňuje i řešení dnešních hospodářských a technických úkolů*. Mapový materiál 18. stol. je k tomu již dostatečně spolehlivý, přesný i podrobný, a to tím spíše, že i nám dnes jde více o jednotlivosti než o celkovou koncepci těchto pramenů. O totéž šlo vojenským i civilním topografům 18. století. Zbývá pátrat po tom, *co zbylo z ekonomických mapování této doby, hlavně na Slovensku*, jehož fondy nejsou stále ještě dostatečně známé.

Neméně důležitým úkolem, který historickokartografická dokumentace musí v dohledné době splnit, je *získání kopií II. vojenského mapování*, jehož originály jsou rovněž uloženy v Rakouském státním archivu a z něhož kromě několika málo fotografických kopií není u nás nic. Poněvadž ani chronologie II. vojenského mapování není známá, používám této příležitosti, abych alespoň pro Slovensko uvedl, co nám může tato fotodokumentace poskytnout.

Sekke II. vojenského mapování pro Slovensko pocházejí ze dvou etap: Severouherské pohraničí bylo mapováno v letech 1819—1827, přičemž pro okolí Žiliny neznáme přesné letopočty polních prací; středoslovenské a jihoslovenské sekce byly pořízeny až v letech 1837—1858, ale územní pruh od moravské, popř. dolnomoravské hranice až po Skalici, Senici, Pezinok a Šamorín zůstal tentokrát nemapován. Celkem připadá na Slovensko 270 sekcí formátem 24" x 16" a měřítkem 1:28 800, nikoli však kladem listů shodných se sekcemi I. vojenského mapování.

LITERATURA

1. Bernleithner E., *Die Entwicklung der Kartographie in Österreich*, Ber. z. dtsh. Landesk., Bad Godesberg 1959. — 2. Boguszak Fr., Císař J., *Mapování a měření českých zemí od pol. 18. stol. do poč. 20. stol.*, Praha 1961. — 3. Borbély A., Nagy J., *Magyarország I. katonai felvétele II. József korában, Térképszeti közlöny II*, Budapest 1932. — 4. Borbély A., *Magyarország felmérésen alapuló első térképe*, Földrajzi közlemények LXI, Budapest 1933. — 5. Eperjessy K., *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban*, Szeged 1928. — 6. Fodor F., *A Magyar érképirás*, Budapest 1952 — 1954. — 7. Haenke M., *Geschichte der amtlichen Kartographie Brandenburg-Preussens bis zum Ausgang der Friedrichianischen Zeit*, Stuttgart 1935. — 8. Haradauer V., *Entwicklung der Kartographi von Österreich-Ungarn mit besonderer Berücksichtigung offizieller Kartenwerke*, Verhandl. d. IX. dtsh. Geogr.-Tages, Wien 1891. — 9. Kuchař K., *První vojenské mapování v našich zemích*, Kabinet pro kartografii p. f. 1962, Praha 1961. — 10. Mašek Fr., *Pozemkový katastr*, Praha 1948.

11. Nischer E., *Österreichische Kartographen*, Wien 1927. — 12. Nischer E., *The Survey by the Austrian General Staff... during the years 1749 — 1854*, Imago mundi II, London 1937. — 13. Paldus J., *Katonai térképek készítése II. József császár idejében*, Hadtörténelmi közlemények, Budapest 1917. — 14. Paldus J., *Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Joseph II.* Denkschr. 63, Akad. d. Wiss., Wien 1919. — 15. Regele O., *Beiträge zur Geschichte der staatlichen Landesaufnahme und Kartographie in Österreich bis zum J. 1918*, Wien 1955. — 16. Stavenhagen W., *Die geschichtliche Entwicklung des österr.-ung. Militär-Kartenwesens*, Ztschr. d. Ges. f. Erdk., XXXIV, Berlin 1899. — 17. Das k. u. k. Kriegsarchiv, *Geschichte und Monographie*, Wien 1878. — 18. *Ursprung und Entwicklung der topographischen Tätigkeit in Österreich*, Mitt. d. k. k. Milit.-geogr. Inst., I, Wien 1881.

Recenzoval J. Krcho

Karel Kuchař

DIE ERSTE MILITÄRISCHE UND ÖKONOMISCHE LANDESAUFNAHME DER SLOWAKEI

Bei der ersten militärischen Aufnahme der Habsburgerländer wurde in den Jahren 1763—1787 in Mitteleuropa ein gewaltiges, auf dem Bilde No. 1 starkumrandetes Gebiet erfasst. Die Aufnahme schritt nach den Bedürfnissen der Verteidigung einzelner Länder gegen feindliche Einfälle und der wirtschaftlichen Belange der Monarchie fort. Die Zeitfolge dieser Aufnahmen ist aus der Tabelle ersichtlich. Nordungarn kam recht bald an die Reihe (1769—1772). Der Umfang dieser Aufnahme ist im Bilde No. 2 eingezeichnet; aus dieser Epoche stammen die Sektionen des ungarischen Grenzstreifens vom Jablunkapass bis zur Marmarosch, einige Bruchstücke des mittleren Wagtals und die Sektionen des Distrikts von Nowy Sącz, alle im Masstabe 1:28 800, sowie eine genaue Karte der Zips im doppelten Masstab (siehe Bild No. 3).

Nach zehnjähriger Unterbrechung wurde die Aufnahme 1782—1784 im Raume der westlichen und zentralen Slowakei fortgesetzt und 1785 war die Karte von Ungarn fertig. Alle in der ersten Etappe der Aufnahme gezeichnete Blätter erlitten eine Fehlorientierung, denn sie wurden nach der Bussole, ohne Rücksicht auf die magnetische Deklination, ausgerichtet. Bei der Aufnahme der zweiten Etappe wurde die Meridianrichtung astronomisch erstellt und es besitzen daher die definitiven ungarischen Blätter eine richtige Orientierung. Die nordungarischen Blätter der ersten Etappe sind zwar erhalten geblieben, wurden aber nachträglich umgezeichnet, sodass wir für die ganze Slowakei eine Sammlung von 1:28 800 haben, die qualitativ besser ist als die entsprechenden Sammlungen der historischen böhmischen Länder.

Trotz den erwähnten Konstruktionsfehlern haben die Sektionen der ersten militärischen Landesaufnahme ihres topographischen Inhalts wegen noch heute eine Bedeutung; einzelnen Komponenten, besonders der Bewaldung und Bewässerung, widmeten die Militärtopographen eine erhöhte Aufmerksamkeit, sodass die josephinischen Sektionen bisher für die Verfolgung der Entwicklung dieser Komponenten ihren Wert noch nicht eingebüßt haben.

Sogleich nach Beendigung der militärischen Mappierung wurde in Ungarn eine ökonomische Landesaufnahme vorgenommen. Zum Unterschied von der gleichlaufenden Vermessung in den böhmischen Ländern, die lediglich eine Feststellung der Flächenausmasse zum Ziel hatte, wurden in Ungarn Wirtschaftspläne verzeichnet. Zu diesem Behufe wurden nach Ungarn im Jahre 1785 Geometer aus den böhmischen Ländern beordert; von den erwähnten Wirtschaftsplänen blieben aber nur einige erhalten, weil die Ergebnisse dieser Aufnahme nach der Revozierung der josephinischen Reformen in Ungarn vernichtet wurden. Man kann aber dennoch von einer weiteren Nachforschung positive Resultate erwarten, da die Kartenfonds der Slowakei noch nicht vollständig untersucht sind.

Diese Nachforschung und der Erwerb von Lichtkopien der zweiten Militäraufnahme der Slowakei, die gleichfalls in zwei Etappen vor sich ging (1819—1827 das nördliche Grenzgebiet und 1837—1858 der Rest), sind die nächsten Aufgaben der historisch-kartographischen Dokumentierung, die auch für aktuelle wirtschaftliche Fragen notwendig ist.

Aus dem Tschechischen übersetzt von K. Kuchař